

УДК 94 (477)

Сергій Бондаренко

РОЛЬ НАРОДНОГО РУХУ УКРАЇНИ У РОЗВИТКУ МІЖНАЦІОНАЛЬНИХ ВІДНОСИН

У статті обґрунтовано роль Народного Руху України у розвитку міжнародних відносин як вирішальної умови українського націотворення.

Ключові слова: Україна, Народний Рух, міжнародні відносини, національно-культурні товариства, нація, етнос.

Проголошення Україною незалежності стало своєрідною точкою відліку нового етапу історії формування міжнародних відносин, суть якого полягала у становленні засад культурного плюралізму, рівних можливостей для життя та національно-культурного розвитку всіх етносів. Такий підхід до визначення національної політики нововідродженої Української держави мав для неї виключно важливе значення. Адже, Україна, є багатонаціональною країною, у якій за переписом населення 1989 року проживали представники понад 130 етнічних меншин. Загальна чисельність їх складала 13,9 млн чоловік або 27,3 % всього населення країни. В областях, за винятком Республіки Крим, де чисельно переважають росіяни, більшість населення становлять українці. Найбільша з етнічних меншин – росіяни – налічує 11,4 млн чоловік, 7 національностей: євреї, білоруси, молдавани, болгары, поляки, угорці, румуни, кримські татари нараховують понад 100 тис. чоловік. Від 50 до 100 тис. налічують цигани, німці, азербайджанці, гагаузи, грузини, чуваші, узбеки, литовці, казахи, від 5 до 10 тис. – чехи, корейці, удмурти, словаки, башкири, латиші, осетини. Ще 17 національностей нараховують від 1 до 5 тис. чол. Міжетнічні стосунки залишалися однією з найбільш складних проблем, питання прогнозування та запобігання конфліктам на етнічному ґрунті в полінаціональній країні набувають особливої важливості. Закономірно, що вище означені проблеми привертали і привертають увагу дослідників і широкої громадськості [1–5]. Однак, вони ще й досі залишаються малодослідженими, викликають підвищений інтерес та неоднозначні трактування.

Мета пропонованого наукового дослідження – з'ясування й обґрунтування ролі Народного Руху України у розвитку міжнародних відносин як вирішальної передумови становлення Української держави й розбудови національної державності.

Зауважимо, що головним питанням існування кожної національної спільноти є гарантія збереження, реалізація і розвиток їх особливостей в рамках конкретного суспільного організму. Саме намаганням добитися таких гарантій пояснюється позиція національних спільнот в період виборювання й становлення державної незалежності України. Важливу роль у формуванні єдиної етнонаціональної політики в Україні, яка б в комплексі враховувала як інтереси української нації, так й усіх етнічних спільнот в Україні та мала прогнозо-аналітичні підходи у вирішенні своїх проблем відіграв Народний Рух України. Вважаючи відродження української нації, її мови і культури найважливішою умовою незалежного існування країни, лідери НРУ, поряд з цим, відстоювали пріоритетність всебічного розвитку різних форм етнокультурного плюралізму в національній політиці держави: “Рух вважає, що юридичними засадами національної політики в Україні мають бути право нації на самовизначення та право національно-територіальної автономії для національних меншин, що не мають своєї державності за межами України та національно-культурної автономії для всіх інших національностей та етнічних груп” [6, с. 15].

Діячі Руху, враховуючи надзвичайно високий рівень субкультурної багатоманітності українського соціуму, приділяли особливу увагу необхідності розробки культурної політики держави, яка б сприяла відродженню культур всіх національних груп країни та знімала

протиставлення центру і периферії щодо рівня розвитку та інтенсивності культурного життя. І в новій редакції Програми Руху зазначалося, що Народний Рух виступає за здійснення права національних меншин на вивчення рідної мови, створення культурно-освітніх товариств та земляцтв, театрів та концертних колективів, організацію преси рідною мовою, плекання національно-культурних традицій [7, с. 27].

Визначальною метою державної етнонаціональної політики України Рух проголосив гармонізацію міжетнічних відносин, врахування і забезпечення інтересів як етнічної більшості, так і національних меншин, усунення чинників міжетнічної напруженості та міжетнічних конфліктів. Рух констатував, що “справді дружніх взаємин між корінною українською нацією та національними меншинами можна досягнути тільки на ґрунті взаємної поваги до культури, мови, історії, традицій кожного народу, усвідомленні того, що єдиною державною мовою в Україні є українська мова. Рух і надалі допомагатиме різним національностям прилучатися до творення духовних і матеріальних цінностей Української держави, сприятиме тіснішому спілкуванню громадян України на засадах спільних культурних інтересів, вихованню патріотичних почуттів громадянина України незалежно від етнічної належності” [7, с. 26].

Уже з перших днів свого існування НРУ домагався приведення законодавства України у сфері прав національних меншин у відповідність з державотворчими процесами. Так, було прийнято у листопаді 1991 року Декларацію прав національностей України, Закон “Про громадянство України” (жовтень 1991 року), Закон “Про мови в Українській РСР” (жовтень 1989 р.), Закон України “Про національні меншини” (червень 1992 р.), Закон України “Про біженців” (грудень 1993 р.) та інші, в ухваленні яких активну роль брала фракція НРУ у Верховній Раді. Парламентом були ратифіковані Рамочна конвенція про захист прав національних меншин, Європейська хартія регіональних мов і мов меншин, інші документи міжнародних правових організацій.

Важливі документи з питань міжнаціональних відносин, їх гармонізації в нових історичних умовах прийняв установчий з’їзд НРУ, зокрема: “Проти антисемітизму”, “Заява з’їзду на підтримку прагнень кримсько-татарського народу”, “К руському населенню України” та ін., в яких Рух відразу заявив про себе як інтернаціональну організацію. Його рішення засвідчили підкреслено коректне ставлення до неукраїнського населення.

Названі вище резолюції і заяви установчого з’їзду НРУ, суттєво доповнюючи документи Верховної Ради України, спрямовані на захист національних меншин, що формувалися одночасно, і які були пов’язані з національною політикою, переконливо показували ставлення рухівців до національних проблем, що радикальні перетворення в Україні не можливі без їх вирішення [8, с. 47]. Вони заклали підвалини етнонаціональної політики НРУ, що ґрунтувалася на визнанні та гарантуванні громадянам України незалежно від їх національного походження рівних політичних, соціальних, економічних та культурних прав і свобод. Ідеї і дії, направлені на злагоду і порозуміння, міжнаціональне братерство і рівність, які домінували у деклараціях та зверненнях Руху з першого дня його утворення створили той авторитет, який зробив його популярним, не тільки в Україні й світі, але, найголовніше, сповнив надією на гармонійний розвиток мільйони неукраїнців, які віками жили на Україні.

Такий методологічний підхід Руху до національної політики сприяв пробудженню національної і людської гідності етнічних меншин, що проживали в Україні. До Руху уже в рік його створення прийшли тисячі людей, згодні на безкорисну працю в ім’я майбутнього України. Уже на установчому з’їзді НРУ були присутніми з 1109 делегатів росіян – 77, євреїв – 9, поляків – 6, білорусів – 6, вірменів – 2, корейців, греків, угорців, німців, чехів, естонців, кримських татар – по 1 людині. 58 делегатів не вказали своєї національності [8, с. 57]. Це був, можливо, найкращий людський матеріал, об’єднаний на вічній ідеї справедливості і честі.

Лейтмотивом програмних засад і діяльності Народного Руху України стала система національної злагоди, єднання всіх етносів та демократичних сил. У цьому контексті,

безперечно, важливим у роботі Руху можна вважати те, що на його установчому з'їзді в структурі керівних органів було створено Раду Національностей, головою якої був обраний вірменин, командир полку на Рівненщині Вілен Мартирисян, народний депутат СРСР, майбутній генерал і працівник Міністерства оборони незалежної України, а після II зборів Руху її очолив керівник одного з єврейських товариств Олександр Бураковський. 11 лютого 1990 р. РН НРУ провела установчу конференцію, на якій були присутніми 130 делегатів і гостей. На установчій конференції Ради національностей були обговорені і прийняті відкритим голосуванням Ухвала, Заява, Звернення, Відозва, Декларація принципів, а також проект Програми та Положення про Раду Національностей Народного Руху України, обрано Раду в складі 26 осіб, які представляли представники 13 національностей, що проживали в Україні. На 1-й сесії РН НРУ 11 лютого 1990 року були прийняті основні документи, що становили нормативно-правові основи її життєдіяльності. У Декларації принципів зазначалося, що Рада Національностей складається з національних представників членів Руху, наділяє національні представництва рівними правами, вважає, що тільки в незалежній, демократичній Україні можливий вільний та всебічний розвиток народів, сприяє функціонуванню Руху як багатонаціональної структури, захищає інтереси всіх націй, народностей та етнічних груп України та їх право на утворення різних форм автономії, протистойть процесам денаціоналізації, бореться проти шовінізму [9, с. 47].

У Програмі РН НРУ проголошувалося, що Рада Національностей вважає за мету сприяння демократичному існуванню і розвитку всіх національностей, забезпечення їх рівноправності, участь у вдосконаленні законодавства по захисту права націй на самовизначення, їх національно-культурної автономії, протидія штучним методам інтеграції націй, вимушеній асиміляції. Крім того, в Положенні про РН НРУ зазначалося, що при наявності відмінних програм у різних груп населення однієї національності передбачалося їх відокремлене представництво у Раді. Малочисельні народності, які не мали своїх організованих громадських структур, мали можливість делегувати свої повноваження іншим національним представникам. Будь-які національні товариства, які не бажали співпрацювати з Рухом, мали право бути присутніми на всіх засіданнях і сесіях РН, де їм надавався статус спостерігачів з правом дорадчого голосу. Кожне національне представництво в Раді мало право оперативного реагувати на екстремальні ситуації в міжнаціональних стосунках, узагальнювати, опрацьовувати і подавати до Ради Національностей пропозиції та проекти ухвал, свої робочі програми, готувати проекти нормативних документів та законів, що стосувалися національного життя, культури, мови, тощо.

Народний Рух України і Рада Національностей НРУ сприяли народженню та організаційному зміцненню національно-культурних товариств України, які разом із Рухом відігравали важливу роль у соціально-політичному житті національних громад, у гармонізації міжнаціональних стосунків. Культурно-національні товариства більшості етнічних груп населення створювалися по всій Україні. За даними на початок 2000 р. в Україні діяло майже 500 національно-культурних товариств, що були створені як у центрі, так і на місцях [10, с. 9].

Вони ставили в першу чергу питання культурологічного характеру і вирішували їх самостійно у зв'язку зі складністю економічної ситуації в Україні. У матеріальному відношенні діяльність цих товариств в основному залежала від спонсорів та гуманітарної допомоги своїх прабатьківщин. Долаючи труднощі, значна частина національно-культурних товариств працювала активно і плідно. Вони турбувалися не тільки про відродження, збереження національної самобутності, а й про всебічний розвиток свого народу. Національні громади хвилювали мовні, освітні, етнологічні й соціальні проблеми. Деякі з них вони вирішували на державному рівні, конструктивно, працюючи в органах влади, як, наприклад, створення певної кількості навчальних закладів з викладанням рідною мовою, збереження національно-духовної спадщини, робота ЗМІ з урахуванням національних проблем. В Україні сімома мовами національностей видавався додаток до газети "Голос України", в областях теж виходив ряд національних газет, велися телерадіопередачі [11].

Значна частина культурно-національних товариств України нагромадила значний досвід в організації вивчення рідної мови, розвитку традицій, проведенні національних свят, фестивалів, організації виставок національних художників, різних масових культурно-просвітницьких заходів. Наприклад, в Україні діяло 50 грецьких громадських національно-культурних об'єднань і фонд грецької культури, які докладали багато зусиль, щоб відновити свою змінену під час переслідувань національність, повернути втрачені прізвиська, реабілітувати добрі імена рідних, організувати безкоштовне вивчення грецької мови [12].

Християнсько-демократичний альянс румун в Україні поряд з культурно-просвітницькою роботою вирішував і питання участі національної спільноти в політичних процесах. Двічі підряд представник альянсу румун перемагав на виборах в мажоритарному окрузі у Чернівецькій області. Біля четвертої частини складу депутатів обласної ради становили румуни. Були представники румун в органах влади регіонів і сіл, що давало можливість вирішувати етнічні проблеми [13, с. 23]. Взагалі, варто зазначити, що у виборах до Верховної Ради України та місцевих органів влади кожна національна спільнота разом з НРУ могла обрати своїх представників, рівно, як і кожна політична партія шукала серед національних меншин та їх об'єднань своїх прихильників.

Одним із чинників піднесення національної самосвідомості є вивчення рідної мови. Ці питання знайшли належне висвітлення у програмі НРУ, де було записано: “На державному рівні має забезпечуватися... задоволення... мовних потреб етнічних спільнот” [14, с. 24–25]. В окремих областях деякі етнічні спільноти проживають компактно, що дає можливість державі вирішувати мовні проблеми. Так, в Одеській області проживають більше 160 тис. болгар із 240 тис. – в Україні. В багатьох селах області болгари мешкають компактно і зуміли зберегти свою мову, звичаї, побут. Мову своєї національності вважають рідною 73 % болгар [15, с. 7].

Факультативне вивчення болгарської мови та літератури в школах Одещини розпочалось ще в 1987 році і цей предмет викладається майже в усіх школах 6 районів, де компактно проживають болгары [16]. Існувала Болгарська гімназія, елітний учбовий заклад болгар, в якому вивчали мову, літературу, культуру свого народу, а також українську мову [17]. У цьому була велика заслуга Болгарського культурно-просвітницького товариства.

Значні труднощі доводилося долати і невеликим етнічним групам. Зокрема, Всеукраїнська молдавська національно-культурна асоціація організовує вивчення молдавської мови, але сфера її застосування обмежена сільським побутом, а викладання української і російської у цих школах не відповідає сучасним вимогам. Багато століть в Україні проживає така невелика етнічна група, як роми (цигани). Вони теж створили дві Асоціації ромських організацій Закарпаття і ромів Придунав'я. Більшість з них до життя суспільства не адаптовані, існують начебто у відриві від загального процесу. Багатьом ромам недоступні блага цивілізації, грамотність, охорона здоров'я, престижна робота. Частина проблем і вирішують ці громадські організації завдяки підтримці НРУ, Ради Національностей НРУ та місцевих органів влади. Так були відкриті в Ізмаїлі й Татарбунарах Одеської області школи для ромів, видано посібник з ромської літератури для учнів [18].

Наведені факти свідчать про те, що у кожній з етнічних спільнот та їх об'єднань є загальні проблеми, але є специфічні, властиві саме даному народу. Значну частину питань вирішували культурно-національні організації, які накопичили певний досвід, пройшовши перший етап самоорганізації. Природно, виникла необхідність створити загальнодержавне об'єднання. Початком такого об'єднання різних національних організацій стала створена в грудні 1998 року Конфедерація різних національних спільнот Західних областей України, а згодом з ініціативи Ради Національностей НРУ в Києві відбувся установчий з'їзд Всеукраїнського Союзу громадських організацій “Міжнародний Форум України”, в якому взяли участь 288 представників регіональних культурно-національних товариств – білорусів, болгар, греків, євреїв, молдаван, поляків, росіян, румунів та ін. [13, с. 13]. Головним завданням створення Форуму стало об'єднання найбільших і представницьких національних товариств для розв'язання спільних проблем. Членами Форуму стали понад 100

Всеукраїнських та регіональних організацій. Форум обрав керівництво, Статут, перспективний план роботи та Звернення до Президента, Верховної Ради, уряду України та керівників місцевих органів влади [13, с. 7]. Організаційною формою об'єднання було обрано союз громадських організацій. Це дозволило об'єднати в рамках Форуму широкий спектр національних товариств, а також зберегти за ними повну внутрішню самостійність. РН НРУ та МФУ відігравали важливу роль у збереженні національної, культурної, мовної, релігійної самобутності етнічних спільнот України і гармонізації міжнаціональних відносин [19, с. 31].

У результаті діяльності Народного Руху України, Ради Національностей, Міжнаціонального Форуму відроджувалася культура, мова, традиції національних спільнот. Національні меншини стали істотною політичною силою, не враховувати вплив якої не могла собі дозволити будь-яка загальноукраїнська партія, відповідні державні інституції.

В умовах національного відродження, здійснення соціально-політичних змін в Україні наприкінці 80-х – на початку 90-х років минулого століття загострилося політичне протистояння між національно-демократичними силами і КПУ. Увесь 1989 рік був позначений певною активністю комуністів по організації під своїм крилом більшої кількості національних товариств. Найкоротшим шляхом до цього було їх створення під своїм “дахом”. Таким “дахом” став в Україні Український фонд культури (УФК). В аварійному порядку була започаткована альтернативна до РН НРУ організація під назвою “Совет национальных обществ” (СНО). За допомогою КПУ його швидко легалізували, підписали “Статут СНО”, за яким він мав діяти на всій території УРСР як єдиний громадський представник національних меншостей з правом заснування та реєстрації національних товариств. Апогеєм політики на знищення всіх національних товариств, що не входили в “СНО”, був лист ЦК КПУ №792/105 з позначкою “Для служебного пользования” від 22 квітня 1991 року. У ньому зазначалося, що всі національні товариства, які визнають керівну роль СНО, мають отримувати в областях і містах України підтримку, а з РН НРУ треба боротися і всіляко її дискредитувати [20, арк. 7]. З метою приборкати під себе, приборкати ту хвилю відродження національного руху, що піднялася під впливом НРУ, Указом Президії Верховної Ради УРСР від 29 березня 1990 року було створено Державний комітет УРСР у справах національностей [21]. Проте справа була уже не тільки в позиції комуністів щодо НРУ і Ради Національностей і в “кишеньковості” керівництва СНО. Бо якщо до розпуску КПУ спровоковане комуністами існування СНО паралельно з демократично обраним складом Ради Національностей під гаслами Руху мало суто політичний характер, то після провалу путчу т.зв. ГКЧП ця проблема стала ще і моральною, етичною. Про агресивність компартії щодо національних меншин, що співпрацювали з НРУ йшлося у Заяві РН НРУ “До членів Руху, та до всіх громадян України”. У цій Заяві зазначалося, що НРУ в цей історичний час для країни повинен взяти на себе відповідальність у боротьбі за долю українського народу та всіх народів, що проживають на Україні. Завдання Руху щодо національної політики далі окреслив І. Драч у доповіді “Політична ситуація в Україні і завдання Руху” 23 травня 1990 року на 5-й сесії Великої Ради Руху. У ній, крім поточних питань, він ініціював просити Верховну Раду вирішити і стратегічні завдання, які виникли з міжнаціональних взаємин, а саме: створити у Києві Центр міжнаціональних відносин, відкрити в КДУ факультет національних мов і літератур народів України, а в Київському педінституті утворити факультет, чи кафедру для підготовки фахівців-вчителів, які б могли працювати в галузі відродження національних культур, запровадити в середніх школах факультативи навчання мовами національних меншин, поставити в парламенті питання про систематичне надання часу на республіканському телебаченні та радіо “круглих” столів з національних питань, розглянути стан справ з національними архівами, рукописами, документами [23, с. 9–12]. Це рішення ВРР сприяло підвищенню впливу і авторитету Руху в середовищі різних етнічних груп населення України.

Важливу роль у визначенні програмних заходів в діяльності РН НРУ відіграв “Перспективний план відродження національних культур народів України”, ухвалений

другою сесією Ради Національностей [24, с. 47]. Він базувався на рівноправності культур всіх національностей та етнічних груп, що населяють Україну, зазначав, що громадянам України будь-якої національності має бути забезпечене право на вільний розвиток своєї культури та мови, національної школи, підприємств та установ культури, що Українська держава повинна сприяти створенню громадянами іноетнічних груп власних культурних об'єднань, асоціацій, культурно-освітніх товариств та спілок, має бути незаперечно визнаним принцип культурно-національної автономії для громадян кожної національності, незалежно від їх кількості й часу проживання на території України.

Рада Національностей Руху вважала за необхідне створити при Раді Міністрів УРСР Комітет у справах національностей, який передбачив наступні заходи: організація місцевих видань газет, радіо і телепередач мовами різних національних груп; створення у місцевостях компактного проживання населення певної національності необхідної мережі шкіл і класів з викладанням мови цієї національності. З цією метою забезпечити у 1991–1995 рр. підготовку педагогічних кадрів та видання необхідної кількості навчально-методичної літератури і посібників; в загальноосвітніх школах запровадження факультативного вивчення мов інших національностей; розширення мережі державних і громадських літературних, краєзнавчих, етнографічних музеїв, а також музеїв видатних діячів іноетнічних культур; при комплектуванні бібліотек, враховувати потребу читачів у літературі українською та іншими мовами; розроблення і здійснення програми видання різноманітних українсько-іншомовних та іншомовно-українських словників, у т.ч. словників термінологічної лексики; створення республіканської міжвідомчої науково-методичної ради з питань культурно-мовної політики; перегляд структури й обсягів підготовки кадрів, які володіють мовами народів України з метою повного забезпечення до 1995 р. потреб закладів народної освіти і культури в національних кадрах; забезпечення підготовки спеціалістів вищої кваліфікації із знанням мов національних меншостей через аспірантуру і докторантуру; передача всіх культурних споруд у придатному для використання стані тим парафіям, які колись ними володіли та домагаються їхнього повернення; перегляд програми підручників з історії, з яких було штучно вилучено все, що стосується історії народів, котрі населяють територію України; виконання державної програми розвитку освіти і культури народів України щорічно розглядати у Раді Міністрів УРСР [24, с. 47]. Такий широкий спектр заходів РН НРУ покликаний був забезпечити права всіх етнічних спільностей України, налагодження міжнаціональних стосунків та відродження і розвиток національних культур, традицій і звичаїв.

2 лютого 1991 р. відкрилась 3-я сесія РН НРУ, яка також особливу увагу звернула на надзвичайну важливість координації дій національних меншин, їх участь у державотворенні, відродження їх культур разом з відродженням українського народу. Сесія прийняла низку ухвал, звернень, рішень і заяв з питань етнонаціональних відносин, злагоди і порозуміння в національній сфері, участі різних національних спільнот в державотворчих процесах. Особливо важливою була заява “До становища в Криму”, в якій йшлося про важке становище кримських татар, зверталася увага на моральні та юридичні обставини, котрі мав врахувати парламент України.

Було також прийнято “Звернення до народу України”, в якому наголошувалося на загостренні політичної ситуації в країні і перешкоджанні союзного уряду у здійсненні прав народів на побудову незалежних і суверенних держав. Зверталась увага населення, що Україна – вітчизна всіх її громадян, людей різних етнічних коренів і за її добробут й незалежність треба боротися, відкинувши будь-які сумніви. У зверненні “До Верховної Ради УРСР” містилися такі пропозиції, як: вилучення з усіх анкет “п'ятої графі”; утворення за ініціативою етнічних спільностей, національно-культурних автономій з обов'язковим їх представництвом у Верховній Раді УРСР; розгортання програми наукового вивчення національного питання в Україні, причин розповсюдження шовінізму серед населення республіки та шляхів боротьби з ним, для чого створити Центр міжнаціональних відносин АН УРСР; введення в практику роботи комісій Верховної Ради УРСР заслуховування

представників національно-культурних товариств, розгляд питань стану культурної спадщини етнічних спільностей України; правоохоронним органам ширше використовувати можливості закону для боротьби з пропагандою шовінізму і з національною дискримінацією. Крім того, була прийнята “Заява з приводу 50-ї річниці початку фашистського геноциду щодо єврейського народу”. У ній Рада Національностей Руху зверталася до громадськості, уряду і Верховної Ради України з пропозицією оголосити 29 вересня 1991 року Днем пам’яті жертв нацизму, а також розробити заходи по увічненню пам’яті жертв геноциду в усіх великих і малих “Бабиних Ярах”, яких так багато в Україні [23, с. 15].

Рада Національностей Руху справляла великий моральний вплив на національно-культурні товариства, і це в той час було дуже важливим, бо навіть проголошення ідей, відстоювання рішень, вимагання часу на радіо і телебачення, доступ до видавництва, газет, цілеспрямованої підготовки національних кадрів мало велике значення для нацменшин в той час, коли все це було в руках компартії, сприймалося радикально і зруйнування її монополії. Поміж засіданнями члени Ради зустрічалися з представниками національних товариств, піднімали в них довіру до Руху. Саме на рівні ділових стосунків, чисельних розмов з різними лідерами національно-культурних товариств і народжувалася довіра, яка трансформувалася далі вже через цих людей до інших. Побудувати довіру національних меншин та їх товариств являло одне з найголовніших завдань Руху. Ця “сітка довіри” була найрадикальнішою його акцією саме тому, що будувалося на добровільних і рівноправних взаєминах.

У квітні 1991 року на адресу Ради Національностей Руху надійшов лист від Київської міської ради, де пропонувалося висловити зауваження до проектів законів УРСР “Про національні меншини” та “Про національні адміністративно-територіальні одиниці”. Ці проекти Рада Національностей надіслала в усі області і, отримавши відповіді і розглянувши їх на своїй Президії, підготувала 19 травня постанову, в якій зазначила, що запропоновані проекти законів у наявній редакції неспроможні забезпечити інтереси національностей. Гармонізації етнополітичної ситуації в республіці, забезпеченню прав національних меншостей найкраще відповідав би “Закон про національні права громадян України”. Рада створила робочу групу для постійного контакту з усіма державними структурами в процесі розробки законодавства з міжнаціональних питань. Головою групи був призначений член Президії РН НРУ О. Майборода. Ця група почала готувати альтернативний закон, підключивши до цього всі обласні КМС. Це була одна з наймасовіших акцій Ради Національностей за чотири роки свого існування.

У червні 1991 р. був підготовлений проект альтернативного закону “Про національні права громадян України”, що складався з 9 розділів, які містили 42 статті. Всі розроблені документи були надіслані в Комісії Верховної Ради УРСР, пресу, передані окремим народним депутатам-рухівцям, але, на жаль, не були враховані і не друкувалися для обговорення. Невдовзі Верховна Рада ухвалила закон “Про національні меншини в Україні”, за яким усе населення розділялося на українців і неукраїнців, тобто – національні меншини. Цей закон, на думку РН Руху, надавав неукраїнцям другорядного значення у державі при рівних декларованих правах і покладав на Українську державу обов’язки турбуватися про добробут національних меншин.

Випробування засадничих основ національної програми Народного Руху України пройшло в ході виборчої кампанії до Верховної Ради та місцевих рад і Президента незалежної України. З вересня 1989 року в епіцентрі діяльності національно-демократичного руху стали саме вибори до Верховної Ради УРСР та місцевих органів влади. Це були перші за 70-річне існування УРСР відносно демократичні вибори до українського парламенту. Вперше за радянських часів на одне місце претендували кілька кандидатів, висунутих знизу. Хоча проект Закону про вибори містив антидемократичні положення про наявність окружних зборів, які не допускали небажаних для властей кандидатів для участі у виборах, а третина депутатів обиралася громадськими організаціями. Цей проект закону був підданий критиці в рухівських виданнях [25, с. 37]. У цей час визначилися деякі фактори національного характеру, які діяли практично проти Руху. Серед таких факторів існували

стереотипи у ставленні частини населення, насамперед російськомовного, до проблем міжнаціональних взаємин, роздмухування цих стереотипів, дезінформація діяльності Руху у засобах масової інформації, помилки, тактичні промахи самих рухівців, прояви ортодоксального патріотизму, надмірний акцент на національному питанні, зокрема на питаннях про державність української мови та національну символіку [26, с. 47]. Внаслідок того, що особливо гострі дискусії в Русі точилися навколо національного питання, а офіційні засоби масової інформації концентрували увагу саме на цьому, в громадській думці країни склалося враження, що Рух займається тільки цими питаннями, а в результаті цього в середовищі російськомовного населення України виникла “загроза примусової українізації”. До того ж деякі суворі провокаційні гасла окремих самих рухівців, настроєних категорично проти національної атрофії українського суспільства лише нагнітали ситуацію в республіці. Такий підхід суперечив програмним принципам Руху [27, с. 10]. У цих умовах бачимо загострення національної компоненти в українському суспільстві, простежується підвищення популярності Руху на заході і серед частини україномовного та різке зниження його авторитету серед російськомовного населення, а також посилення шовіністичних орієнтацій, поглиблення соціальної напруженості та виникнення конфліктів між російсько- та україномовним населенням. Високий рівень національної самосвідомості, поширення демократичних традицій в Західній Україні забезпечили залучення широких мас до участі в національно-демократичному русі. Взагалі по Україні цього не спостерігалось, на сході і півдні більш панувала політична пасивність громадян.

Полеміка Руху з політичними опонентами проходила навколо принципів питань українсько-мовних взаємин, які найбільше турбували російське і російськомовне українське населення. Вважалося за потрібне спростувати будь-які звинувачення опонентів Руху, що нібито він спричинив розрив економічних зв'язків між Україною та Росією. Жодний документ Руху ніколи не містив вимог роз'єднання, так само Рух ніколи не організовував політичних акцій у такому напрямі.

28 жовтня 1989 р. Верховна Рада України прийняла закон “Про мови в Українській РСР” та постанову про порядок введення його в дію з січня 1990 року. Згідно нього державною мовою вважалась українська, мови міжнаціонального спілкування – українська. Академік АН УРСР П. Тронько визначив інтернаціоналістський характер цього закону як його принципово виразну особливість. Він підкреслив: “Декретуючи українську мову як державну, він стверджує повну рівноправність мов усіх інших національностей, які проживають на території Української РСР; мова російська поряд з українською сприймається як загально визнаний фактор міжнаціонального спілкування” [28, с. 2]. На нашу думку, прийняття такого документа не вирішувало мовну проблему в Україні, а лише висвітлювало її. З трактуванням у Законі про мови в Україні пов'язана проблема одно- та двомовності. Суперечки з цього приводу велися жваво при обговоренні проекту програми Руху [29, с. 67]. Вони відображали корінні інтереси багатомільйонної частини населення України, для якого російська мова була рідною. Підтримуючи Закон про мови в Україні, Народний Рух виходив з того, що він не ставить за мету примусове витіснення з українського життя російської чи будь-якої іншої мови. Двомовність (чи навіть багатомовність) в Україні розуміється не як поділ населення на групи, кожна з яких розмовляла б своєю рідною мовою, а знання кожним громадянином якомога більшої кількості мов залежно від його природних здібностей. І хоча НРУ виступав за надання українській мові статусу державної, вживання поняття двомовності та багатомовності вказувало на поміркованість поглядів рухівців з мовної проблеми. Вони вважали вирішення мовного питання важливою справою для гармонізації міжнаціональних відносин.

12 лютого 1991 р. Кабінет міністрів УРСР видав постанову “Про державну програму розвитку української мови та інших національних мов в Українській РСР на період до 2000 р.” [30]. У ній зазначалися наступні заходи: з метою задоволення національно-культурних потреб дітей молдавської, польської, угорської, румунської, кримсько-татарської, єврейської та інших національностей поступово вводити в школах республіки вивчення

кримсько-татарської мови з 1991 р., болгарської – з 1992 р., гагаузької та ново-грецької – з 1995 р.; створити регіональні науково-методичні центри з проблем вивчення болгарської та гагаузької мови, літератури, історії та культури цих народів на базі Ізмаїльського державного педагогічного інституту; кримсько-татарської – на базі Сімферопольського державного університету; молдавської – Чернівецького державного університету; угорської – Ужгородського державного університету, а також на базі відповідних обласних інститутів удосконалення вчителів. Проте ті, хто замовляв цю програму, розраховували приборкати нею глибоке незадоволення українців і неукраїнців станом розвитку національних мов і культур. Але, по-перше, це було запізніле бажання хоч щось таки позитивне зробити в цьому напрямку; по-друге, ніхто вже не вірив у щирість уряду. Наступні події відкинули виконання цієї постанови. Стільки років державної демагогії зробили свою справу.

У лютому 1990 р., напередодні виборів до Верховної Ради, на Україні поповзли чутки про можливі єврейські погроми. Рух провів низку мітингів, конференцій, прийняв відповідні звернення проти роздмухування міжнаціональної ворожнечі. Ці масові політичні заходи використовувалися рухівцями для проведення передвиборчої агітації учасників різноманітних акцій [31, с. 43]. Мітинги не були поодинокими явищами. З часом вони набували більшого значення, ставали важливими політичними подіями, які збирали величезні маси людей різного походження і віровизнання з багатьох областей України. Загалом у період передвиборчої агітації лише 1989 р. було проведено 1200 мітингів та зборів, які охопили 13 мільйонів громадян України [32, с. 143]. Першими всеукраїнськими акціями, які набули широкого резонансу в суспільстві, стали свята української мови в Полтаві, Кіровограді, Житомирі (1989), Шевченківські дні 1989 р., проведені у дещо нетрадиційні строки – 10–22 травня, коли міжнародний форум “Від серця Європи – до серця України” стартував у Празі й через Одесу, Херсон, Дніпропетровськ, Черкаси фінішував у Києві. В подальшому національно-культурницькі цілі організаторів заходів урізноманітнювалися, ставали багатокомпонентними, різножанровими, а фундаментом їх актуалізації стає історично-національне тло. Не випадково формування національної самосвідомості населення підноситься до рівня національного символу й виступає основою національної ідентифікації, фактором, який сприяє збереженню цілісності українського етносу та побудови незалежної держави [33, с. 82].

16 вересня 1989 р. в м. Києві відбувся багатолюдний мітинг представників трудових колективів та громадськості під назвою “В інтернаціональній єдності і згуртованості – успіх перебудови”, 25 жовтня 1989 р. у Києві на площі Незалежності пройшло зібрання на тему “Законам про вибори та про мови – демократичну основу”, організовані Рухом. На відміну від попередніх, останній мітинг мав свої особливості. На ньому було винесено на оприлюднення конкретні рішення, до яких прийшла Велика Рада Руху на своїй першій сесії. Йшлося про створення республіканського парламенту та надання українській мові державного статусу. В мітингу брали участь представники усіх областей, він набрав характеру всеукраїнського. Ряд моментів проекту рішення мітингу: про прямі вибори до Верховної Ради республіки, державність української мови, мали стати першим кроком до незалежності і суверенітету України.

Важливе значення у створенні основ засад міжнаціональних взаємин мали наукові конференції, проведені Рухом. 7–9 травня 1991 р. в Києві відбулася міжнародна наукова конференція “Проблеми українсько-єврейських відносин”, основними організаторами якої були Республіканська асоціація українознавства (РАУ), Рада Національностей Народного Руху України і ТСК ім. Шолом-Алейхема [34, с. 17]. А 13 вересня 1991 р. в актовому залі СПУ відкрилася конференція на тему: “Національні товариства України: проблеми і сучасність”, учасники якої особливу увагу приділили проблемі повернення в Україну репресованого німецького та кримсько-татарського народів.

Значний вплив на пробудження національної свідомості громадян України у передвиборчий період мала проведена 21 січня 1990 р. рухівська акція святкування Акта злуки ЗУНР та УНР в ланцюзі об’єднання по всій Україні [35, арк. 3–4]. За різними даними у

цьому найрезонанснішому заході, проведеному з ініціативи НРУ, взяли участь від 450 тис. осіб до 1 млн. учасників [36, с. 73]. “Ланцюг злуки” акцентував увагу на тому, що саме цю подію, а не події осені 1939 р., які відбулися після підписання “пакту Молотова – Ріббентропа”, слід вважати юридичним аргументом на користь об’єднання українських земель. Акція “ланцюг злуки” засвідчила усвідомлення представників різних регіонів України самих себе як народу держави і узагальнила необхідність закріпити юридичний (формальний) акт об’єднання в її остаточне (фактичне) з’єднання. В листівках секретаріату Руху із закликом до проведення “ланцюга” зазначалося: “Ідеали Української Народної Республіки і сьогодні є нашими ідеалами. Справа, за яку боролись наші діди і батьки, і сьогодні є нашою справою... Виборюймо її (Україну – С. Б.) волю, її незалежність – економічну і політичну” [37, с. 142]. Листівки, як і акція проведення “ланцюга злуки” переконливо свідчила про радикалізацію позиції рухівців, демонструвала їх силу. Загалом протягом 1989–1991 рр. національне життя активізувалося, а святкування кожної історичної події, пам’ятної трагічної або світлої дати набувало політичного резонансу як безпосередньо в межах міст і селищ, де вони проходили, так і на регіональному або й всеукраїнському рівнях. Паралельно з цим, особливо в західних областях, значний вплив на зростання національної свідомості мало відродження національних церков. Серед інших політичних заходів цього часу були: урочиста церемонія освячення жовто-блакитного прапора в Києві (липень 1990 р.); відзначення 500-річчя козацтва на Січеславщині (серпень, 1990 р., туди було організовано приїзд 100 тис. учасників); сотисячні маніфестації в Києві тощо [38, арк. 165].

Передвиборча кампанія та хід виборів в Україні характеризувалися невтримно швидкою політизацією громадян, з одного боку, і стихійністю цього процесу з пануванням політичних почуттів і емоцій. Результати виборів показали, що депутати, обрані безпосередньо народом, а не від громадських організацій, виявилися здебільшого активними прихильниками національно-демократичних перетворень і стали гордістю виборців. На виборах до Верховної Ради УРСР Демократичний блок, ядром якого був Рух та інші національно-демократичні організації, одержав четверту частину депутатських мандатів, а всього було обрано 450 депутатів. Народні депутати, обрані з підтримки Демблоку, найбільш правильною тактикою вважали перехід до конструктивної парламентської опозиції, яка була організована і оформлена у вигляді Народної Ради, яку очолив І. Юхновський. Головним завданням Народна Рада вважала: вироблення власних рішень та законопроектів, у тому числі альтернативних, які б максимально відповідали інтересам українців та національних меншин, що проживали в Україні. У разі ігнорування цих програм одним із завдань демократичної меншості в умовах однопартійної диктатури у Верховній Раді передбачалося розповсюдження в Україні ідеї розпуску Верховної Ради та проведення нових демократичних виборів на основі політичного плюралізму [39, с. 67]. До Блоку демократичних сил і Народної Ради увійшли регіональні парламентські групи Києва, Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської, частково Волинської, Харківської та Рівненської областей, парламентські групи “Відродження”, “Вільні демократи”, “За права людини”, “Незалежність” та група “Демократична платформа в КПУ”, окремі депутати з інших регіональних груп. Всі неузгодження, однак, не завадили зазначити, що у середині 1990 р. хвиля українського національного відродження була настільки сильною, що була прийнята радикальна Декларація про державний суверенітет, у якій відзначалося, що громадяни Республіки всіх національностей становлять народ України, держава гарантує громадянам права та свободи, передбачені законодавством, забезпечує рівність перед законом усіх громадян країни незалежно від походження, національної приналежності, забезпечує національно-культурне відродження українського народу, функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя.

Єдино правильною формою історичного буття українського народу, визначеною на других Всеукраїнських зборах Руху 25–28 жовтня 1990 р. (м. Київ) є повний його суверенітет та незалежна Українська держава. Згідно цієї програмної мети на зборах були визначені

засади подальшої роботи НРУ, всіх демократичних організацій і політичних партій, спрямованих, насамперед, проти підписання нового союзного договору. У прийнятій ухвалі союзний договір визначався як “остання надія самозбереження найбільшої імперії світу”, “новий зашморг пригнобленим народам”. В ухвалі зазначалося, що підписання договору означало б “чергове виникнення міжнаціональних конфліктів, створення Кримської в складі РРФСР автономії, Новоросії, Донецької республіки в Україні, аналогічних утворень в інших частинах імперії. У цьому ж річищі відбувається перетворення автономних республік РРФСР у суб’єкти Союзу суверенних соціалістичних держав” [40].

Про тогочасну необхідність розв’язання назрілих питань міжнаціональних відносин в Україні свідчить прийнята на других зборах Руху ухвала, в якій з’їзд звернувся до законодавчої та виконавчої влади в Україні з наступними конкретними пропозиціями: створити у Верховній Раді постійну Комісію з питань національностей; створити в складі Ради Міністрів Комітет у справах національних меншин; розробити конституційний механізм гарантованого представництва в парламенті республіки найчисельніших етнічних груп; заснувати або відновити національні вищі навчальні заклади, кафедри, школи, дитячі садки, газети, журнали, видавництва, театри й інші культурні заклади; вжити заходи для забезпечення національно-культурних товариств коштами та матеріальною базою; разом з національно-культурними товариствами розробити й ухвалити державний перспективний план відродження національних культур [41, с. 16]. На других Зборах до програми Руху було внесене доповнення про “право національно-територіальної автономії для національних меншин, які не мають своєї державності за межами України” [41, с. 17]. Рух вважає, що юридичними засадами національної політики на Україні мають бути право націй на самовизначення та національно-культурну автономію для етнічних груп та національних меншин, що проживають у республіці, прийняте на першому з’їзді, було розширено.

У здійсненні програмних положень національної політики НРУ значну роль відіграли події 1991 р. Завдяки єдності з Рухом більшості партій та громадських організацій була налагоджена координація спільних дій, успішно проведено близько 20 Всеукраїнських політичних акцій, найбільші з них: Ланцюг мітингів злуки, протидія референдуму про збереження СРСР, відзначення пам’яті воїнів УНР, Всеукраїнський похід “Козацькими шляхами”, масові акції спротиву серпневному заколоту 1991 р., багатотисячні масові маніфестації і пікетування Верховної Ради, забезпечення успішного проведення референдуму незалежності. Для цього було виготовлено та розповсюджено більше 30 млн листівок, десятки мільйонів примірників іншої літератури, створено та забезпечено діяльність 647 агітаційних груп чисельністю понад 20 тис. агітаторів і більше 200 тис. спостерігачів на дільницях референдуму [42, с. 16].

Важливе місце у розвитку міжнаціональних відносин, належить Всеукраїнському міжнаціональному Конгресу, який відбувся 16 листопада 1991 р. при безпосередній участі та з ініціативи РН НРУ. Конгрес зібрав делегатів від 150 національно-культурних товариств України, дипломатів та гостей – близько 1500 чол. Тут виступали поляки, кримчани, греки, цигани, вірмени, обранці численних єврейських громад, чехи, словаки, ін. У дискусіях взяли участь більш як 40 представників національно-культурних товариств, об’єднань, асоціацій. На нашу думку, саме підготовка до Конгресу підштовхнула парламент України прийняти 1 листопада 1991 р. унікальний документ: “Декларацію прав національностей України”, в якій зазначалося про рівні політичні, економічні, соціальні та культурні права; обрання на рівних правах до органів державної влади; існування національно-адміністративних одиниць; гарантія усім народам і національним групам права вільного користування рідними мовами в усіх сферах суспільного життя; право громадянам вільно користуватися російською мовою, сповідування релігії; використання своєї національної символіки, створення культурних центрів, товариств, земляцтв; сприяння створенню національних газет, журналів, видавництв, музеїв; вільні контакти із своєю історичною батьківщиною, тощо [43, с. 17].

Всеукраїнський Конгрес вражаюче відбив реалії національної самосвідомості й міжнаціональної толерантності, рівень політизації, національної і людської гідності абсолютної більшості етнічних груп і національних меншин України напередодні референдуму 1991 р. Після наполягання Ради Національностей було прийнято резолюцію Конгресу, в якій визначалися його вимоги, життєві проблеми, план, за яким бажано було йти на шляху розвитку національного життя всіх етнічних груп населення в незалежній Україні. Ця унікальна Резолюція обігнала політичні амбіції, соціальні можливості та національно-культурну підготовленість суспільства на багато років. Зокрема, вона передбачала: право націй на самовизначення; обрання на рівних правах до парламенту та органів державної влади усіх рівнів представників всіх народів та національних груп населення з метою їх представництва і набуття рівних політичних, економічних, соціальних та культурних прав; створення в українському парламенті Палати націй та відповідних структур в органах виконавчої влади, закріплення в Конституції відповідальності держави за збереження національної ідентичності та культурно-історичного середовища всіх національностей, що складають народ України, прийняття закону про реабілітацію та поширення правових норм на репресовані народи України, вислані під час війни без слідства і суду в концтабори, трудові армії, робочі колонії, розробка державної програми повернення депортованих народів, зокрема – українців, кримських татар, поляків, німців; передачу частини майна КПСР – КПУ (приміщень і коштів), що буде націоналізоване, на потреби відродження національних культур; заміну змісту і назви закону “Про національні меншості” на закон “Про вільний розвиток національних і етнічних груп та їх право на адміністративно-територіальну й культурну автономію”; встановлення єдиного порядку: в паспорті фіксується “громадянин України”, в анкетах відміняється графа про національність, тощо [44]. Ці основні положення Резолюції Конгресу були покладені в основу діяльності більшості КМС крайових організацій Руху. Документи, прийняті на Конгресі, підготували базу для формування нової концепції повновартісного життя всіх громадян України незалежно від національної приналежності.

Вирішальне значення для становлення української нації та державності, відродження й захисту прав і свобод представників усіх національностей громадян України мало прийняття 24 серпня 1991 р. “Акта проголошення незалежності України” [45, с. 603], а також звернення Верховної Ради України до громадян всіх національностей, де підкреслювалося, що незалежність України ніякою мірою не призведе до порушення прав людей будь-яких національностей. У Зверненні наголошувалося, що держава забезпечить рівні політичні, економічні та соціальні права всіх громадян, повну свободу розвитку всіх національних мов і культур [45, с. 47]. Відтак, молода Українська держава проголосила новий етап у розвитку міжнаціональних відносин, прагнучи утвердити в Україні принципи свободи, рівноправності всіх етнічних груп народу України. Високі виміри країни в національній політиці далі підтвердилися в Законі України “Про громадянство України” від 8 жовтня 1991 р., який зняв всілякі обмеження, пов’язані з мовою чи національною належністю щодо набуття громадянства (ст. 2), захищає громадян України, що перебувають за кордоном (ст. 8), надає широких прав щодо громадянства дітей (ст. 13, 15, 16, 24, 25, 26) [46, с. 1443].

Планетарним для народу України був грудень 1991 року: 1-го числа цього місяця абсолютна більшість населення проголосувала за незалежність; 5-го – Л. Кравчук прийняв присягу Президента України, а вже 8-го грудня разом з Б. Єльциним та С. Шушкевичем підписав Угоду про створення СНД. СРСР перестав існувати. Сталося це саме тому, що народ України легітимним способом проголошував за незалежність, що представники національних меншин також підтримали незалежність. Це був результат багатогранної діяльності НРУ, його Ради Національностей, культурно-національних товариств та об’єднань, національно-демократичних сил, що співпрацювали з Рухом, настійливо і активно агітували людей, переконували їх на мітингах, різноманітних зборах, конгресах і конференціях – голосувати за проголошення незалежності України.

Після набуття Україною статусу незалежної держави розпочався новий етап у діяльності Руху щодо розвитку міжнаціональних відносин. Основні концептуальні основи його були відображені у “Програмових засадах національної політики НРУ” та в “Рекомендаціях по врахуванню національного фактора у виборчій кампанії 1994 р.” Прийняттям цих документів було розвинуто рухівську національну програму, яку у цих документах визначено як модель розбудови незалежної демократичної національної держави на основі цілісної державницької ідеології. Рух заявив про зміцнення української державної незалежності, послідовне внутрішнє реформування державних, суспільно-політичних та національних відносин, захист інтересів усього українського народу. В умовах незалежності Народний Рух України виступив за розбудову України як національної держави з багатокультурним складом українського суспільства. Етнополітика мала здійснюватися на основі принципів загальної Декларації прав людини, коли кожна людина повинна мати всі права і свободи незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, соціального чи національного походження. Рух в умовах незалежності виступав за створення умов для культурно-національного задоволення інтересів усіх етнічних спільнот, що живуть в Україні [47, с. 10].

Таким чином, Рух як широка коаліція національно-демократичних сил значною мірою ініціював процес створення Української держави, що започаткував новий етап у розвитку міжнаціональних відносин. Він відіграв значну роль у національно-визвольних подіях в Україні. Прийняттю багатьох державотворчих національно-демократичних рішень сприяла діяльність фракції націонал-демократів опозиційної Народної Ради. Прискоренню політизації суспільства та активізації національно-визвольних сил сприяли організовані Рухом багатотисячні маніфестації, страйки, мітинги, демонстрації, збори, політичні дискусії. Пробудженню національної свідомості всіх національних меншин України сприяла культурно-просвітницька робота національно-культурних товариств разом з Рухом. Народний Рух України у найвирішальніший і драматичніший час для України і її відродження об'єднав різні етнічні групи населення під гаслами незалежності, настирливо і послідовно домагався справедливості, рівних прав і політичних свобод для усіх національних груп населення України [48, с. 17].

Народний Рух України об'єднав представників усіх верств українського суспільства, які підтримували демократичні реформи і став консолідуючим чинником національно-демократичних сил, налагодження гармонійних міжнаціональних відносин. Він спрямував свою діяльність на підвищення політичної активності всіх етнічних груп України задля встановлення історичної справедливості та встановлення рівноправності й свободи, усунення міжетнічних конфліктів. Розроблена Рухом програма з розвитку міжнаціональних відносин, його багатоаспектна діяльність у справі формування сприятливих умов для реалізації поставлених цілей і завдань у національній сфері засвідчили вагомий внесок рухівців в удосконалення міжнаціональних відносин у процесі відродження і становлення нової незалежної і суверенної Української держави.

Список використаних джерел

1. Римаренко Ю. І. Національний розвій України: проблеми і перспективи / Ю. І. Римаренко. – К.: Юрінком, 1995. – 272 с.
2. Етнополітичний розвиток України: досвід, проблеми, перспективи / І. Курас, Л. Нагорна, В. Євтух та ін. – Ін-т нац. відносин і політології НАН України. – К., 1997. – 211 с.
3. Євтух В. Б. Про національну ідею, етнічні меншини, міграції / В. Б. Євтух. – К., 2000. – 417 с.
4. Шановська О. А. Хвиля національного відродження в Україні (1988 – липень 1990) / О. А. Шановська // Труды Одесского политехнического университета. – Вып. 2 (8). – 1999. – С. 298–301.
5. Бураковський О. З. Рада Національностей Народного Руху України (1989–1999) / О. З. Бураковський. – Едмонтон–Альберта, 1995. – 160 с.
6. Програма і статут Народного Руху України. – К., 1991. – 47 с.
7. Програма Народного Руху України. Нова редакція. – К., 2001. – 38 с.
8. Національні відносини в Україні у ХХ ст.: Збірник документів і матеріалів / НАН України. Ін-т національних відносин і політології. – К.: Наукова думка, 1994. – 560 с.
9. Народний Рух України: державність, демократія, реформи. – К.: Управління ідеології, агітації та пропаганди Народного Руху України, 1996. – 92 с.
10. Інформаційний збірник з міжнаціональних проблем. Спецвипуск, № 2(8), 2000 // Матеріали міжнаціонального Форуму України. – К., 2000. – 147 с.
11. Резникова Я. Разговор о национальных проблемах / Я. Резникова // Одесские новости. – 2000. – 21 мая.
12. Правління громадських організацій // Думська площа. – 2000. – 7 квітня.
13. Матеріали міжнаціонального Форуму України. – К., 2000. – 147 с.
14. Програма Народного Руху України (проект нової редакції). – К., 2001. – С. 24–25.
15. Етнічна карта Півдня України (соціокультурні та етнополітичні аспекти). – Вип. 1, Одеська область. – Одеса, 1996. – 147 с.
16. Болгары подают пример /

А. Галяс // Одесские известия. – 2000. – 16 мая. 17. *Ожогова Н.* Гимназия: Болградская или болгарская? / Н. Ожогова // Одесские известия. – 2000. – 16 апреля, 4 мая. 18. *Регро Н., Стоян А.* И в Татарбунарах ромские дети имеют свою школу / Н. Регро, А. Стоян // Одесские известия. – 2000. – 8 мая. 19. *Гончарук Г.* Народный Рух Украины. История / Г. Гончарук. – Одеса: Астропринт, 1997. – 378 с. 20. *Некоторые* предложения по активизации работы коммунистов в Верховном Совете УССР // ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп. 32. – Спр. 2751. – 266 арк. 21. *Указ* Президії Верховної Ради УРСР від 29 березня 1990 р. “Про утворення Державного комітету УРСР у справах національностей” // Правда. – 1990. – 30 березня. 22. *До* членів Руху та до всіх громадян України // Літературна Україна. – 1990. – 8 березня. 23. *Бураковський О. З.* Історія Ради Національностей Народного Руху України, 1989–1993 роки. Політологічний аналіз. – Автореф. дис...канд. політ. наук. – К., 1999. – 20 с. 24. *Бураковський О. З.* Рада Національностей Народного Руху України (1989–1993) / О. З. Бураковський // Збірник документів. – Видавництво Канадійського інституту українських студій, Альбертський університет. – Едмонтон, Альберта. – (Довідник). – Ч. 54. – 1995. – 160 с. 25. *Наулко В. І.* Хто і від коли живе в Україні / В. І. Наулко. – К.: Голов. спеціаліз. ред. літ. мовами нац. меншин України, 1998. – 80 с. 26. *Касьянов Г.* Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–80-х років / Г. Касьянов. – К.: Либідь, 1995. – 224 с. 27. *Субтельний О., Білий О.* Нігілісти та політичні фантоми посткомуністичної доби / О. Субтельний, О. Білий // Політична думка. – 1994. – № 4. – С. 10–16. 28. *З* виступу академіка АН УРСР П. Тронька на 10-й сесії Верховної Ради УРСР // Літературна Україна. – 1989. – 12 листопада. 29. *Кулик В.* Націоналізми в сучасній Україні / В. Кулик // Дух і літера. – 1997. – № 1–2. – С. 61–87. 30. *Про* державну програму розвитку української мови та інших національних мов в Українській РСР на період до 2000 р. Постанова Кабінету міністрів УРСР, 12 лютого 1991 // Правда України. – 1991. – 13 лютого. 31. *Литвин В. М.* Конфронтація чи співпраця? / В. М. Литвин // Віче. – 1994. – № 3. – С. 43. 32. *Литвин В. М.* Політична арена України: дійові особи та виконавці / В. М. Литвин. – К.: Абрис, 1994. – 496 с. 33. *Антонюк О.* Деякі питання формування історичної самосвідомості українського народу / О. Антонюк // Український історичний журнал. – 1993. – № 11–12. – С. 80–86. 34. *Проблеми* українсько-єврейських відносин // Матеріали міжнародної наукової конференції. – К., 7–9 червня 1991. – Світ. – Часопис НРУ. – № 3–4. – 1991. 35. *Про* стан суспільно-політичної обстановки в республіці наприкінці 1990 і початку 1991 року // ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 32. – Спр. 2767. – 172 арк. 36. *Поровський М.* Забутий заповіт борцям за Україну / М. Поровський. – Коломия, 1996. – 160 с. 37. *Гарань О.* Убити дракона. З історії Руху та нових партій України / О. Гарань. – К.: Либідь, 1993. – 200 с. 38. *Про* стан суспільно-політичної обстановки в республіці наприкінці 1990 і початку 1991 р. // ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 32. – Спр. 2907. – 166 арк. 39. *Литвин В.* Про сучасні українські партії, їхніх прихильників та лідерів / В. Литвин // Політологічні читання. – 1992. – № 1. – С. 62–102. 40. *Чорновіл В.* Оцінка проекту Конституції України / В. Чорновіл // Час–Time. – 1995. – 24 листопада. 41. *Народний Рух* України. Всеукраїнські збори (2; 1990, Київ). – 167 с. 42. *Поровський М.* Вірю, що Рух живе / М. Поровський // Розбудова держави. – 1993. – № 5. – С. 14–22. 43. *Павличко Д.* Передмова і “Декларація прав національностей України” / Д. Павличко. – Україна – Ізраїль. – 1992. – № 1. – С. 17–47. 44. *Резолюція* 1-го Всеукраїнського міжнародного конгресу // Літературна Україна. – 1991. – 28 листопада. 45. *Акт* проголошення незалежності України / Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник. – Ч. II. – К.: Вища школа, 1997. – 704 с. 46. *Закон* України “Про громадянство України” // Відомості Верховної Ради України. – К., 1991. – № 50. – С. 1443–1451. 47. *Шановська О. Л.* Діяльність Народного Руху України з розробки національної програми та практичного втілення її в процесі державотворення (1989–1996 рр.): Автореф. дис...канд. істор. наук: 07. 00.01. / Одеський національний університет ім. І. Мечникова. – Одеса, 2003. – 20 с. 48. *Чорновіл В.* Твори: У 10-ти т. – Т. 4. – Кн. 2. Листи / Упоряд. М. Коцюбинська, В. Чорновіл. Передм. М. Коцюбинська. – К.: Смолоскип, 2005. – 1068 с.

Сергей Бондаренко

РОЛЬ НАРОДНОГО РУХА УКРАИНЫ В РАЗВИТИИ МЕЖНАЦИОНАЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ

В статье обосновано роль Народного Руха Украины в развитии межнациональных отношений как решающего условия украинского нациосозидания.

Ключевые слова: Украина, Народный Рух, межнациональные отношения, национально-культурные общества, нация, этнос.

Serhiy Bondarenko

THE ROLE OF PEOPLE'S MOVEMENT OF UKRAINE IN THE INTERNATIONAL RELATIONS DEVELOPMENT

In the article grounded role of People's Movement of Ukraine in the international relations development of as decision condition of Ukrainian national formation.

Key words: Ukraine, People's Movement of Ukraine, international relations, nacional and cultural societies, nation, etnos.